

Michel Krielaars

Zingen voor een zieke generaal

Eind jaren tachtig verbleef ik voor het eerst lange tijd in Moskou. Het waren de nadagen van Gorbatsjovs perestrojka, wat er in de praktijk op neerkwam dat in de winkels amper voedsel te krijgen was. Als je geluk had stuitte je bij een me-trohalte op een boerenvrouwje dat, zittend op een krukje, zakjes gehakt en drie wortelen verkocht.

Ik logeerde in die dagen bij mijn vriend Marten Levendig, de correspondent van *De Telegraaf*. In het jagen op voedsel was hij ervarener dan ik. Soms kwam hij met een groot blik kaviaar thuis, dat we met soeplepels leeg aten. Als hoofdrecht volgde dan tomatensoep uit een poederzakje van Knorr.

Toen Pasen naderde ging het sneeuwen. Het werd zo koud dat zelfs de boerenvrouwjes verdwenen. Maar ineens kwam er redding, want op Eerste Paasdag werden we uitgenodigd door Alexander Münninghoff, de correspondent van de *Haagsche Courant*, en zijn vrouw Ellen. Ik kende hen niet, maar ik zat nog geen kwartier aan hun mooi gedekte dis of ik voelde me thuis. Er werd wodka geschonken, er waren bli'm's, er was bouillon, en daarna vis, lamsvlees en taart. En er waren gesprekken, vooral over het leven in het absurdistische Rusland waar niets ging zoals je zou verwachten.

Alexander, die een Russische gravin als grootmoeder had, leek op een Petersburgse aristocraat uit de dagen van de tsaar. Met zijn donkere ogen, haar en snor had zijn portret zo in de eregalerij met schilderijen van 19de-eeuwse generaals in de Hermitage kunnen hangen. Alleen het cavalerie-uniform, de sabel en het paard ontbraken nog.

Alexander Münninghoff had iets van een generaal uit het Rusland van de tsaar

In februari 1991 stierf Marten Levendig in Moskou aan een aneurysma. Hij was dertig. Ruim een jaar eerder was de acht maanden oude Floris, de jongste van de vier kinderen Münninghoff hem voorgestaan. Het verdriet was onmetelijk.

Nadat de eerste tranen waren opgedroogd besloten we onze doden jaarlijks te herdenken, op zijn Russisch, met een diner met toespraken, wodka en kaviaar. We waren met zijn achten.

Tijdens een van die etentjes vertelde Alexander ineens over zijn vader, die bij de Waffen-SS tegen de Sovjets had gevochten om het in 1940 geconfisqueerde familiebezit in Letland terug te krijgen. Hij wilde er een boek over schrijven. Op een gegeven moment was er zelfs een titel: *De Herenkamer*. Maar de jaren vlogen om en het schrijven schoot niet op. Dat kwam vooral door zijn schaamte over zijn vaders SS-verleden, waar maar weinigen van wisten.

In februari 2009 hielden we ons herdenkingsetentje in Moskou, waar ik toen woonde. Avond aan avond hadden we het over Alexanders boek, waaraan hij nog altijd werkte. Steeds meer kreeg ik het gevoel dat het nooit zou verschijnen. Maar in 2014 was het er ineens toch. Na vijftien jaar. Alexander had de schaamte overwonnen. *De stamhouder* werd terecht een bestseller. „Ik loop op wolven“, zei hij sindsdien als we elkaar zagen.

Afgelopen september vierden de Münninghoffs hun vijftig-jarig huwelijk met een groots diner voor honderd man. Kort daarna bleek Alexander kanker te hebben. Met Pasen gingen we met ons groepje naar hem toe om in zijn tuin drie Russische liederen voor hem te zingen. Omringd door zijn gezin zat hij op het balkon van zijn slaapkamer. In kamerjas, met een glas champagne, als een oude generaal uit de Hermitage. Met tranen in de ogen zongen we hem de Russische hemel in.

FOTO ABRAHAM FISAREK/BILDARCHIV FISAREK/AG-IMAGES

Een gewone Duitse familie

GABRIELE TERGIT Haar roman *De Effingers* is een literaire herontdekking, die een onvergetelijk beeld geeft van de Duitse Joodse bourgeoisie in de jaren 1878-1948.

Door onze redacteur **Michel Krielaars**

Een Joodse *Buddenbrooks*. Zo is *De Effingers* in de loop der jaren door sommigen genoemd. En dat is niet eens zo vreemd, want die onlangs heruitgegeven en in Duitsland voor het eerst bejubelde roman van Gabriele Tergit uit 1951 handelt ook over vier generaties Duitsers, al bestrijkt Thomas Manns met de Nobelprijs bekroonde epos de jaren 1835-1877 - met als hilarisch hoogtepunt de revolutie van 1848 als het Lübeckse canaille niet weet waarvoor het de straat op is gegaan - terwijl *De Effingers* in 1878 begint en in 1948 eindigt.

Maar hoewel de autofabrikant Paul Effinger, een van Tergits hoofdpersonages, aan koopman Thomas Buddenbrook doet denken, zijn vrijegevochten schoonzuster Sofie op Thomas' zuster Toni lijkt en zijn schoonvader, de altijd goedghumeurde bankier Emmanuel Oppner, veel weg heeft van Johann Buddenbrook, gaat die vergelijking toch mank. Al was het maar omdat *De Effingers* niet over het erval van een Noord-Duitse patriciërsfamilie gaat, zoals *De Buddenbrooks*, maar over de onverstoorbare levenslust van vier generaties uit drie geassimileerde Joodse families - de kleinburgerlijke sociale stijgers de Effingers en de deftige Berlijnse Goldschmidts en Oppners. Deze levenslust, die zich zelfs niet door de nazi's laat intimideren, blijkt zowel uit de 152, vaak korte en listig gecomponeerde hoofd-

stukken, als uit het ritmische, moderne taalgebruik en de filmische montage-techniek waarmee Tergit de jaren aan elkaar rijgt.

Gabriele Tergit, die bij het schrijven van haar tweede - en tevens laatste - roman *De Buddenbrooks* als voorbeeld had, deelt met Thomas Mann wel haar gevoel voor humor en ironie, haar levendige dialogen, het vermogen om de deftigdoenerij van de bourgeoisie te ontmaskeren en de stem van het grauwe te laten klinken. Maar haar grootste kracht is dat ze van haar uiteenlopende personages mensen weet te maken van wie je bijna zonder uitzondering gaat houden en die je niet zo snel zult vergeten.

Humor

De naam Gabriele Tergit (pseudoniem van Elise Hirschmann, 1894-1982) kwam voor mij eind 2019 uit de lucht vallen, toen *De Effingers* in Duitsland werd herontdekt. Drie jaar eerder was haar debuutroman uit 1931, *Käsebierververv* van de Noord-Duitse patriciërsfamilie gaat, zoals *De Buddenbrooks*, maar over de onverstoorbare levenslust van vier generaties uit drie geassimileerde Joodse families - de kleinburgerlijke sociale stijgers de Effingers en de deftige Berlijnse Goldschmidts en Oppners. Deze levenslust, die zich zelfs niet door de nazi's laat intimideren, blijkt zowel uit de 152, vaak korte en listig gecomponeerde hoofd-

stukken, als uit het ritmische, moderne taalgebruik en de filmische montage-techniek waarmee Tergit de jaren aan elkaar rijgt. Gabriele Tergit, die bij het schrijven van haar tweede - en tevens laatste - roman *De Buddenbrooks* als voorbeeld had, deelt met Thomas Mann wel haar gevoel voor humor en ironie, haar levendige dialogen, het vermogen om de deftigdoenerij van de bourgeoisie te ontmaskeren en de stem van het grauwe te laten klinken. Maar haar grootste kracht is dat ze van haar uiteenlopende personages mensen weet te maken van wie je bijna zonder uitzondering gaat houden en die je niet zo snel zult vergeten.

Maar hoewel de autofabrikant Paul Effinger, een van Tergits hoofdpersonages, aan koopman Thomas Buddenbrook doet denken, zijn vrijegevochten schoonzuster Sofie op Thomas' zuster Toni lijkt en zijn schoonvader, de altijd goedghumeurde bankier Emmanuel Oppner, veel weg heeft van Johann Buddenbrook, gaat die vergelijking toch mank. Al was het maar omdat *De Effingers* niet over het erval van een Noord-Duitse patriciërsfamilie gaat, zoals *De Buddenbrooks*, maar over de onverstoorbare levenslust van vier generaties uit drie geassimileerde Joodse families - de kleinburgerlijke sociale stijgers de Effingers en de deftige Berlijnse Goldschmidts en Oppners. Deze levenslust, die zich zelfs niet door de nazi's laat intimideren, blijkt zowel uit de 152, vaak korte en listig gecomponeerde hoofd-

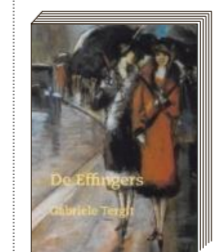
stukken, als uit het ritmische, moderne taalgebruik en de filmische montage-techniek waarmee Tergit de jaren aan elkaar rijgt. Gabriele Tergit, die bij het schrijven van haar tweede - en tevens laatste - roman *De Buddenbrooks* als voorbeeld had, deelt met Thomas Mann wel haar gevoel voor humor en ironie, haar levendige dialogen, het vermogen om de deftigdoenerij van de bourgeoisie te ontmaskeren en de stem van het grauwe te laten klinken. Maar haar grootste kracht is dat ze van haar uiteenlopende personages mensen weet te maken van wie je bijna zonder uitzondering gaat houden en die je niet zo snel zult vergeten.

Maar hoewel de autofabrikant Paul Effinger, een van Tergits hoofdpersonages, aan koopman Thomas Buddenbrook doet denken, zijn vrijegevochten schoonzuster Sofie op Thomas' zuster Toni lijkt en zijn schoonvader, de altijd goedghumeurde bankier Emmanuel Oppner, veel weg heeft van Johann Buddenbrook, gaat die vergelijking toch mank. Al was het maar omdat *De Effingers* niet over het erval van een Noord-Duitse patriciërsfamilie gaat, zoals *De Buddenbrooks*, maar over de onverstoorbare levenslust van vier generaties uit drie geassimileerde Joodse families - de kleinburgerlijke sociale stijgers de Effingers en de deftige Berlijnse Goldschmidts en Oppners. Deze levenslust, die zich zelfs niet door de nazi's laat intimideren, blijkt zowel uit de 152, vaak korte en listig gecomponeerde hoofd-

stukken, als uit het ritmische, moderne taalgebruik en de filmische montage-techniek waarmee Tergit de jaren aan elkaar rijgt. Gabriele Tergit, die bij het schrijven van haar tweede - en tevens laatste - roman *De Buddenbrooks* als voorbeeld had, deelt met Thomas Mann wel haar gevoel voor humor en ironie, haar levendige dialogen, het vermogen om de deftigdoenerij van de bourgeoisie te ontmaskeren en de stem van het grauwe te laten klinken. Maar haar grootste kracht is dat ze van haar uiteenlopende personages mensen weet te maken van wie je bijna zonder uitzondering gaat houden en die je niet zo snel zult vergeten.

Behalve als een roman leest dit boek als een fascinerende geschiedenis van Duitsland

Een tafel gedekt voor de viering van Chanoea. Berlijn, 1935

Gabriele Tergit: De Effingers. (Effingers) Vert. Meta Gemert. Nawoord Nicole Henneberg. Van Maaskant Haun, 733 blz. € 29,99 ●●●●●

hoofdpersonages en vonden zionisten dat hun zaak in Tergits roman als een autoritaire dwaalleer met fascistische trekken werd voorgesteld.

Circusartiest

Met de blik van nu is *De Effingers* in de eerste plaats een verslavend goede sociaal-kritische roman over het Duitsland van 1878 tot 1948. De erin voorkomende politieke en economische ontwikkelingen, zoals de opkomst van het kapitalisme, de grote kloof tussen arm en rijk die er het gevolg van is, de agressieve zucht naar verandering in de jaren voorafgaand aan 1914 en de beurskrach van 1929 verlenen *De Effingers* bovendien een grote mate van actualiteit. Zozeer vertoont die samenleving van toen overeenkomsten met de afgelopen decennia van het neoliberaler heden.

Het Joodse element gaat pas een rol van betekenis spelen als na 1918 het onder Wilhelm II al enigszins aangewakkerde antisemitisme sterk toeneemt en de Joden de schuld krijgen van alles wat er mis is gegaan. Knap beschrijft Tergit hoe langzamerhand velen in deze idiote gedachtegang meegaan en steeds meer mensen achter de populistische politicus Hitler aanlopen.

Een aangrijpende scène uit het boek speelt zich in 1920 af in Heidelberg, waar iemand tegen de daar studerende Lotte en haar adellijke vriendin zegt: 'Julie moeten een keer naar Circus Krone gaan: daar treedt nu een gevaarlijke gek op en dat moet je meegemaakt hebben.' Die gevaarlijke gek is de volksmenner Hitler, die tijdens de voorstelling als spreekstalmeester vanuit de piste tegen een oude vrouw op de eerste rij zegt: 'wiens schuld is het dat je er zo ellendig uitziet? Wie heeft je geld afgepakt?' Waarop van achter in de circus tent wordt geroepen: 'De Jood', en vervolgens andere stemmen klinken, 'één voor één, van boven, van beneden, van de ene kant en van de andere kant: "De Jood, de Jood, de Jood."

Circusartiest Hitler beschuldigt de Joden van alle rampspoed in Duitsland: 'Je bent je vrijheid kwijt, Duits volk, je bent horig aan de Jood, die zuigt je ziel uit je lijf zoals hij het bloed drinkt van je kinderen...' Zijn woorden slaan aan, want bij het verlaten van de circus tent zegt Lotte's vriendin 'je moet toch toegeven dat wel erg veel Joden...' en zegt een andere vrouw: 'Ik moet zeggen dat hij op mij een indruk maakt die ik niet zo gauw van me af kan schudden.'

Het zich als een virus verspreidende antisemitisme beschrijft Tergit ook heel treffend in haar fragmentarische en boeiende herinneringen *Elisabeth seltenes überhaupt* (1983). Zoals aan de hand van een gebeurtenis op het treinstation van Weimar. Als Tergit, die in de jaren twintig een beroemd rechtbankverslaggever was, vanuit de stilstaande trein haar man Heinz Reifenberg op het perron ziet staan, zegt de meise naast haar ont-hutst: 'Maar dat is toch een Jood'. Het meise vlucht naar haar coupé, kijkt stuurs voor zich uit en zwijgt, waarop Tergit de trein verlaat.

Ook beschrijft ze in die herinneringen hoe kort na het aan de macht komen van de nazi's de nieuwe hoofdcommissaris van politie in Breslau de Joodse rechters van de trappen van het gerechtshuisgebouw laat smijten en hoe de SA in diezelfde tijd 's nachts op bevel van Goering een inval bij haar thuis doet, omdat ze als commu-

niste wordt beschouwd. Terwijl haar man de SA's niet binnen laat, belt Tergit met een bevriende nationaalsocialistische politiecommissaris, die uit verontwaardiging over een inval in een particuliere woning een overvalcommando op de SA's afstuurt. Als de rust is weergekeerd, pakt Tergit haar koffers om met haar man en zoon naar Tsjecho-Slowakije te vluchten.

In *De Effingers* komen vergelijkbare passages pas in de laatste dertig bladzijden aan de orde, een kort bestek waarin Tergit als scherpzinnig ervaringsdeskundige het wezen van het nationaalsocialisme weet te vatten. Tot dat moment zijn de Effingers, Goldschmidts en Oppners trouwe patriotten, die vol overtuiging hebben meegewerkt aan de opbouw van de economie van het keizerrijk. In niets verschillen ze van niet-Joodse Duitsers, met wie ze in opperste harmonie samenleven en samenwerken. *De Effingers* is dan ook in de eerste plaats een Duitse roman, zoals Gabriele Tergit een Duitse schrijfster is.

Horlogemaker

Aan het begin van *De Effingers* verhuist de ambitieuze Paul Effinger vanuit het Zuid-Duitse stadje Kragenheim, waar zijn vader horlogemaker is, naar Berlijn om er een fabriek te beginnen. Berlijn is sinds de overwinning op de Fransen in 1871 de dynamische hoofdstad van het in dat jaar door de Pruisische koning Wilhelm I gestichte keizerrijk, dat barst van de ambities om een industriële en politieke grootmacht te worden. Als maatschappelijk betrokken ondernemer zet Paul zich in voor de verbetering van de levensomstandigheden van zijn arbeiders. Hij bouwt zelfs een woonwijk voor hen. Wrang is dat die arbeiders, verleid door Hitler, zich jaren later tegen hem keren. Zijn fabriek wordt door de nazi's onteigend. Zelf belandt hij in het gevang.

Paul trouwt met een van de dochters van de aimabele bankier Emmanuel Oppner, een liberale Pruisische patriot die in de hoogste Berlijnse kringen verkeert, waar hij alom wordt gewaardeerd. In tegenstelling tot zijn broer en compagnon Karl, die met een andere Oppner-dochter is getrouwd, werkt hij dag en nacht. Terwijl Karl en zijn vrouw volop deelneemen aan het societyleven, is Paul het liefst op de fabriek die dankzij de uitvinding van de gasmotor auto's gaat produceren en een geduchte concurrent van de Carl Benz-fabrieken wordt.

Het mooie aan *De Effingers* is dat Tergit per hoofdstuk het vergrootglas op een ander familielid of gebeurtenis legt en zo een grote hoeveelheid aan verhalen vertelt, die ingenieus in elkaar grijpen. Daardoor is haar roman behalve een fascinerend familierelaas ook een caleidoscopische geschiedenis van het Duitse keizerrijk en de Weimarrepubliek tegen de achtergrond van de door Hitler verwoeste cultuur van de Duits-Joodse bourgeoisie.

In dit heerlijke rad vol verhalen werd Waldemar Goldschmidt, de geniale broer van Emmanuel, de vrouw, me het dierbaarst. Als wereldberoemd liberaal jurist, privaattoecant aan de Berlijnse universiteit en regeringsadviseur kan hij in het keizerrijk geen professor worden, omdat hij zich niet christelijk wil laten dopen. Stokoud maar onbevreesd voor de nazi's wacht hij in de nadagen van de Tweede Wereldoorlog zijn lot af. Zijn uiteindelijke ondergang is het definitieve einde van een tijdperk, dat door Gabriele Tergit indrukwekkend is verwoord.